

нормотворення. Під ідейними джерелами слід розглядати культурні, релігійні, політичні чинники, природні права, а також еколого-правову доктрину, а під інституційними – сукупність державних інститутів і органів, наділених нормотворчими повноваженнями. Нарешті, структуру формально-юридичних джерел мають становити нормативно-правовий акт, нормативний договір, джерела прецедентного характеру та правовий звичай. Лише такий склад джерел екологічного права зможе з належним ступенем достовірності відбити всі особливості структури системи сучасного екологічного права.

Список використаних джерел:

1. Єрмоленко В.М. Інституційна природа правового забезпечення екологічної інформації // Екологічне право: науково-практичний журнал. – 2014. – № 1(1). – С. 22–28.
2. Гвоздик П.О. Джерела екологічного права України: монографія / відп. ред. Н.Р. Малишева. – К. : Алерта, 2012. – 304 с.

***КАРАКАШ Ілля Іванович,
кандидат юридичних наук, професор,
завідувач кафедри аграрного, земельного
та екологічного права,
Національний університет
«Одеська юридична академія»***

**ЩОДО ОДНОРІДНОСТІ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН, ЯКІ СКЛАДАЮТЬ
ПРЕДМЕТ І СИСТЕМУ ЕКОЛОГІЧНОГО ПРАВА**

Пізнання екологічного права можливо за допомогою виявлення відповідного кола суспільних відносин, які складають його предмет. Під предметом екологічного права в сучасній юридичній літературі розуміють суспільні екологічні відносини у сфері охорони навколишнього природного середовища, забезпечення його якості, що гарантує екологічну безпеку людини і суспільству та захист екологічних прав громадян, які складаються на основі норм соціального характеру і державного правового регулювання.

На думку широко відомого і високо авторитетного правознавця, академіка Ю.С. Шемшученка, у структурі екологічного права як комплексної правової галузі, визначальними є чотири групи суспільних відносин: відносини

щодо охорони навколишнього природного середовища; відносини щодо використання природних ресурсів; відносини щодо забезпечення екологічної безпеки; відносини щодо формування, збереження та раціонального використання екологічної мережі [1]. Слід зауважити, що остання складова екологічного права як галузі права у значній мірі охоплюється наступними трьома групами суспільних відносин. Тому, на нашу думку, немає особливої необхідності у її відокремленні у якості самостійної складової екологічного права як «комплексної правової галузі» вітчизняного права.

У правовій літературі висловлені й інші думки щодо видового розподілу суспільних екологічних відносин, а саме: на природноресурсові, природоохоронні та відносини щодо забезпечення екологічної безпеки. При усій привабливості такого структурування екологічних відносин, вона не може сприйматись однозначно. Справа в тім, що будь-яким еколого-правовим відносинам, у тому числі природноресурсовим, притаманні охоронні складові.

Крім цього, основна мета правового регулювання природноресурсових відносин відповідними галузями права переважно носить економічний, а не екологічний характер. Наприклад, встановлення правового режиму виключної (морської) економічної зони спрямовано на вирішення і забезпечення, насамперед, економічних інтересів. Безумовно, використання ресурсів виключної (морської) економічної зони чи континентального шельфу супроводжується природоохоронними заходами і виконанням екологічних вимог. Проте, природноресурсові відносини, що носять певний природоохоронний чи середовищезахисний характер, все ж таки за своїм змістом є ресурсними і відносяться до предмету природноресурсового, а не екологічного права.

В залежності від пооб'єктної направленості правового регулювання екологічних суспільних відносин сучасним екологічним законодавство їх умовно можна поділити дві групи. Першу групу складають відповідні галузеві відносини, якими є: землеохоронні, надрохоронні, водоохоронні, лісоохоронні, флороохоронні, фауноохоронні, повітряохоронні, тобто

природоохоронні відносини стосовно відповідних природних об'єктів. До другої групи можна віднести комплексні екологічні відносини, що складають відносини стосовно охорони окремих природних територій і комплексів, зокрема природно-заповідного фонду, рекреаційно-оздоровчих територій та інших спеціальних визначених комплексів, а також відносини щодо забезпечення екологічної безпеки у певних сферах життєдіяльності людини і суспільства, включаючи поселення, промисловість, сільське господарство, енергетику, транспорт тощо.

В залежності від направленості правового регулювання поряд з природоохоронними відносинами, виділяються антропоохоронні відносини, у якості окремої групи екологічних відносин. На наш погляд, це є не достатньо обґрунтованим і не зовсім коректним у зв'язку з тим, що будь-які охоронні відносини, носять антропоохоронний характер у розумінні здійснення охорони довкілля від людської діяльності та в інтересах людини і людських спільнот. Тому об'єктом правового регулювання у сфері охорони довкілля завжди виступають суспільні відносини, тобто відносини між людьми, між членами суспільства з приводу охорони навколишнього природного середовища, перш за все, з метою забезпечення якісного стану довкілля для існування людини і суспільства. Вони є однорідними і відносно відособленими у широке коло зі своїми ознаками та особливостями.

Екологічним суспільним відносинам притаманні усі ознаки правового регулювання, а саме: вони є суспільно-соціальними відносинами, а не природними явищами і процесами (землетрусами, тайфунами, повеннями, атмосферними опадами, змінами дня і ночі тощо); вони є тією частиною суспільних відносин, що можуть бути врегульовані правом, тобто можуть пройти через волю і свідомість людей; вони містять в собі сукупність конкретних, типових і повторюваних суспільних відносин, що об'єктивно мають потребу в урегулюванні правом, в узагальненні та закріпленні в нормативно-правових приписах; вони виникають, формуються і розвиваються у сфері взаємодії людини і суспільства зі своїм природним оточенням і

охоплюють важливі відносини, які стосуються інтересів окремих людей та їх об'єднань, підприємств, установ і організацій, територіальних громад та національної спільноти; вони мають обмежений обсяг охоплення (межі правової регламентації) і не можуть містити в собі соціальні явища, які об'єктивно не допускають формально-юридичного впорядкування. Слід зазначити, що сфера правового регулювання екологічних відносин не є статичною, а піддається постійним змінам в залежності від ступені соціального впливу на довкілля, а також залежить від рівня економічного, соціального, духовно-культурного розвитку суспільства.

Безумовно, постає питання про межі правового регулювання сучасних екологічних відносин. За положеннями теорії права межі правового регулювання являють собою рубіжний владно-вольовий вплив громадянського суспільства і держави в особі її органів на суспільні відносини. За допомогою виявлення меж правового регулювання визначаються предмети та окреслюються сфери правового регулювання. Така проблема, насамперед, постає перед екологічним правом, що забезпечує правове регулювання відносин людини і суспільства зі своїм природним оточенням.

Відомо, що будь-яке суспільство існує і розвивається за своїми об'єктивно властивими йому закономірними процесами. А природне середовище являє собою об'єктивну реальність, яке існує незалежно від нашої волі та свідомості [2]. Об'єктивному існуванню природної реальності, наданої нам у відчуттях, притаманні свої закономірності, які не збігаються із закономірності функціонування суспільства. І хоча право як складна регулятивна система, здатна охопити усі сфери суспільного життя, забезпечити певний правопорядок, здійснити відповідний вплив на соціальні процеси, врахувати інтереси фізичних і юридичних осіб, тим не менш не всі складові суспільних відносин врегульовані правом і піддані правовому регулюванню. Насправді, неможна втручатись юридичними законами чи законодавчими актами або управлінськими рішеннями у закономірності функціонування природи, її складових та природне середовище в цілому (повертати напрями

течі річок, надмірно осушувати болота чи обводнювати землі, вирубувати захисні ліси тощо). Загальну законодавчу вимогу щодо межі правового регулювання екологічних відносин можна сформулювати наступним чином: «не пошкоджуй закономірностям функціонування природного середовища юридичними законами».

Відомо, що в українській правовій літературі немає єдності думок науковців і стосовно структури і системи екологічного права в якості самостійної правової галузі у вітчизняній правовій системі. Спектр точок зору із зазначених питань надто широкий і охоплює думки про різну природу екологічного права як галузі права (самостійної або комплексної), так і про штучну сформованість цієї галузі права як такої. Широкий спектр поглядів науковців та наукової літератури з цієї проблематики наведений професором В.І. Андрейцевим у його монографічному дослідженні [3].

Згідно з положеннями загальної теорії права, будь-яка самостійна галузь права має розглядатися як відносно відособлена у межах системи права сукупність взаємопов'язаних між собою норм, об'єднаних спільністю предмета та метода правового регулювання. Вона охоплює основні, якісно специфічні види суспільних відносин, що за своїм глибинним соціально-економічним та суспільно-політичним змістом вимагають відокремленого і своєрідного правового регулювання.

До прихильників визнання екологічного права самостійною інтегрованою галуззю права, насамперед, слід віднести одного із його засновників, професора В.В. Петрова, який виділяв екологічне і природноресурсове право у якості самостійних галузей права, вважаючи, що їхні предмети досить визначені та не збігаються за змістом між собою, а також не охоплюються предметами інших галузей права. Варто зазначити, що у вітчизняній правовій науці наведена точка зору стає все більш визнаною, хоча вона ще не стала домінуючою. Слід також звернути увагу і на те, що професор В.В. Петров виділяв три етапи розвитку відповідних суспільних відносин: природноресурсовий; природоохоронний та соціально-екологічний [4].

Представники української правової науки, які вважають екологічне право самостійною галуззю права, відштовхуються від принципово інших положень. На думку вітчизняних науковців, екологічне право регулює споріднені екологічні відносини, що виникають у різних сферах взаємодії суспільства з природним середовищем, і охоплює відповідні земельні, водні, гірничі, лісові, фауністичні, атмосферно-повітряні, природно-заповідні відносини у якості підгалузей екологічного права. Найбільш повно такий підхід представлений М.В. Шульгою, який розглядає екологічне право у якості самостійної (не комплексної) галузі права з вищенаведеною підгалузцевою структурою. При цьому він підкреслює, що такий підхід зберігає інтеграційну єдність та видову диференціацію екологічного права, що обумовлено єдністю й особливостями земельних, водних, гірничих, фауністичних, атмосферно-повітряних та інших різновидів суспільних відносин.

Сутність єдності вказаних відносин, на думку М.В. Шульги, полягає у тому, що «вони виникають, здійснюються і припиняються з приводу визначених природних об'єктів, що розвиваються за відповідними законами природи. А усі природні об'єкти у сукупності знаходяться в тісному взаємозв'язку і взаємозалежності, утворюючи єдину екологічну систему. Саме така система і виступає об'єктивною основою існування єдиних екологічних відносин. Єдність екологічних відносин визначає єдність законодавства про здійснення природокористування та забезпечення охорони навколишнього природного середовища. Вони спираються не тільки на соціальні оцінки конкретних природних ресурсів та їх специфіку, що впливає з такої оцінки, а і вимагають врахування властивостей природних об'єктів, закономірностей існування та розвитку єдиної природи» [5]. Безумовно, така точка зору заслуговує на увагу як логічно послідовний погляд на структуру і зміст сучасного екологічного права.

Послідовним прихильником комплексності екологічного права є професор В.І. Андрейцев, на думку якого воно є комплексною галуззю права, тому що містить в собі норми природоресурсового, природоохоронного й

антропоохоронного права. З прийняттям базового екологічного закону спостерігається новий етап у розвитку екологічного права, яке об'єднує природноресурсові, природоохоронні (середовищезахистні) та екобезпечні відносини. Проте, в останніх дослідженнях професор В.І. Андрейцев та його послідовники відносять екологічне право до «інтегрованої супергалузі (з галузевою та підгалузевою підсистемами), що спрямована на регулювання ефективного використання природних ресурсів (природноресурсових правовідносин), забезпечення якості навколишнього природного середовища (середовищезахисних правовідносин), безпеки для життя і здоров'я людини (антропоохоронних правовідносин), яким адекватні три сфери (блоки правового регулювання, а саме: природноресурсового законодавства; середовищезахистного законодавства; законодавства про забезпечення екологічної безпеки» [6].

Так чи інакше, диференційований та інтегрований погляди на сучасне екологічне право надають підстави щодо визначення однорідності чи комплексності змісту його правових норм та структури як галузі права. Проте вони суттєво не впливають на визначення самостійної природи самої галузі екологічного права, що являє собою сукупність правових норм, встановлених державою, які регулюють споріднені суспільні відносини у сфері охорони навколишнього природного середовища, забезпечення його якості, що гарантує екологічну безпеку людини і суспільства, захист екологічних прав та інтересів нинішніх і майбутніх поколінь людей на якісний стан довкілля.

Якщо на сучасному рівні розвитку правової системи країни спроби одних авторів розширити предмет екологічного права за рахунок приєднання природноресурсових відносин є дискусійними, то спроби підсилити екологічне право за рахунок розширення кола природоохоронних відносин шляхом їх трансформації у середовищезахисні відносини, знаходять своє відображення в законодавстві. Зазначене має місце, наприклад, при підсиленні екологізації технічних норм, екологізації законодавства про захист прав споживачів, підвищенні екологічних вимог до якості продуктів харчування тощо.

Позитивним у такому підході до екологізації зазначених відносин є визнання реального стану природного і соціального оточення людини і суспільства, що з розвитком науково-технічного прогресу поступово віддаляється від поняття «природне середовище». Тому у даний час більш доречним було б говорити про середовище буття людини як сукупності природних, техногенних та антропогенних складових, що впливають на коло суспільних відносин, які складають систему сучасного екологічного права.

На підставі наведеного, під системою екологічного права як галузі права слід розуміти сукупність його інститутів, розташованих у визначеній послідовності відповідно до їх внутрішніх закономірностей функціонування. Система екологічного права як правова галузь охоплює: власні екологічні (природоохоронні) норми, екологізовані норми природноресурсового права, зокрема щодо охорони земельних, гірничих, водних, лісових, флористичних, фауністичних та інших ландшафтних природних об'єктів та їх ресурсів, а також норми правової охорони виключної (морської) економічної зони і континентального шельфу; екологічні норми атмосферно-повітряного, природно-заповідного та рекреаційно-оздоровчого законодавства; екологічні норми міжгалузевих інститутів щодо правової охорони середовища населених пунктів, урбанізованих територій, галузей господарської діяльності, а також територій і зон надзвичайних екологічних ситуацій; норми забезпечення екологічної безпеки для життя і здоров'я населення країни та правової охорони від стихійних сил природи і небезпечного антропогенного впливу на навколишнє природне середовище тощо.

Певний інтерес викликає уявлення про науку сучасного екологічного права, яка пов'язана з правовою галуззю, але виходить за межі останнього. Предмет науки екологічного права, на наш погляд, складає: еколого-правова доктрина та різноманітні еколого-правові концепції; історія і динаміка розвитку екологічного законодавства і права; сформовані еколого-правові норми; екологічні правовідносини; регулювання екологічних відносин в зарубіжних країнах та їх порівняння з вітчизняним правовим регулюванням; правові форми

міжнародного співробітництва у сфері охорони довкілля; міжнародне екологічне право (право навколишнього природного середовища) тощо.

Незважаючи на поширення поглядів стосовно екологічного права як на самостійну фундаментальну правову галузь в українській правовій системі, така точка зору не стала загальноновизнаною. У сучасній літературі нерідко можна зустріти твердження провідних вітчизняних вчених-юристів про те, що у складі екологічного права як у галузевій правовій структурі існує земельне, гірниче, водне, лісове, фауністичне, атмосферно-повітряне та інші підгалузі права, тобто у системі екологічного права вони фактично є його підгалуззями. Зазначені підгалузі екологічного права за наведеними поглядами характеризуються своїми специфічними ознаками: для них характерними є визначені види суспільних відносин (земельних, гірничих, водних, лісових), що складають їх предмет; кожна підгалузь має свій обсяг джерел правового регулювання. Існують також певні особливості й у способах впливу на суб'єктів підгалузевих екологічних відносин, тобто методи правового регулювання цих відносин. Проте навряд чи наведений підхід до визначення кола суспільних відносин та характеристики їх змісту, що складають предмет і систему сучасного екологічного права, можна визнати прийнятним з точки зору перспектив його подальшого розвитку.

Література

1. Екологічне право України. Академічний курс: підручник. / За заг. ред. академіка НАН України Ю.С. Шемшученка. – 2-е видання. – К. : Юридична думка, 2008. – С. 15.
2. Философский словарь под ред. М.Ю. Розенталя и П.Ф. Юдина. – М., 1963. – С. 362.
3. Андрейцев В.І. Екологічне право і законодавство суверенної України: проблеми реалізації державної екологічної політики. – Дніпропетровськ : НГУ, 2011. – С. 9-29.
4. Петров В.В. Экологическое право России. – М., 1997. – С. 467.
5. Шульга М.В. Актуальные правовые проблемы земельных отношений в современных условиях. – Харьков, 1998. – С. 60-61.
6. Екологічне право. Особлива частина: підручник за ред. академіка НАПрН України В.І. Андрейцева – К., 2001. – 539 с.